

Степан ЯРЕМА

ПРО АВТОРСТВО ОСТАННІХ ДВОХ ПРАЦЬ П. КАРМАНСЬКОГО

У січні 1946 року П. Карманського звільнили з посади директора музею Івана Франка, яку він обіймав від дня відновлення праці цієї установи восени 1944 року. Почалися роки цькувань поета на зборах і в пресі та заборони друкувати свої твори, а в листопаді 1947 року його виключили зі Спілки письменників як “запеклого українського буржуазного націоналіста”. Приводом послужили його “антирадянські” вірші, які нібито знайшли в Львівському радіокомітеті, як пише сам поет, хоч офіційного повідомлення про те не було. Можливо, йшлося про вірші, пущані під враженням масових звірячих убивств у тюрмах, зокрема загибелі чоловіка приятельки поета кооператора Ореста Радловського, що розкрилися в перші дні війни після втечі більшовиків зі Львова. У січні 1950 року в помешканні П. Карманського провели обшук і між іншими забрали “антисоветскую книгу П. Кулиша “Чорна рада”, як указано в протоколі. Протягом січня поета возили на цілонічні допити в обласне управління МДБ. На закінчення як покуту за всі націоналістичні гріхи його зобов’язали як доброго знавця написати працю про Ватикан. Цей помисл М. Григорович (див. далі) приписує всевладному секретареві ЦК КППС М. Суслову.

Стероризований поет почав збирати в бібліотеці матеріал з історії папства та взявся писати на цю тему. Десь за півроку, коли він на вимогу показав зроблене, його висміяли: не історичної студії потрібно, а гострий політичний памфлет, що викривав би “ворожу реакційну суть Ватикану”. У цей час різко погіршилося підірване чотирирічним цькуванням і так неміцне здоров’я сімдесятирічного поета. Десь навесні він, знепритомнівши, впав на вулиці, на щастя, недалеко від дому, і відтоді почалася його важка хвороба. Він уже не виходив з дому, а по кімнаті пересувався, опираючися на крісло, яке сунув перед собою. Улітку 1951 р. він пише М. Рильському,

що не може приїхати до Києва, бо став калікою. Провідний львівський журналіст, завідувач відділу газети “Львовская правда” Михайло Григорович Флейшман, що друкувався під псевдонімом М. Григорович, у своїх спогадах під назвою “Жандарми з обкому”, опублікованих у нью-йоркській газеті “Новое русское слово” (12 жовтня 1982) і по-українському в “Новому шляху” та “Літературній Україні” (2 червня 1992), згадує: “Ніяку книгу Карманський вже не був у стані писати. Глибока склероза не давала йому змоги пригадати ім’я не тільки папи, але й рідного батька. Гебістські кати, очевидно, перестаралися. До поета прикріпили бригаду львівських і московських журналістів, спеціалізованих на політичних підробках. Бригада сфабрикувала книжку про існування нібито зв’язків українських націоналістів з Ватиканом в ім’я їх спільної підривної антисоветської діяльності. Цінність її полягала в тому, що писав її ніби “очевидець”, який проживав у Ватикані”.

Брошура під назвою “Ватикан — натхненник мракобісся і світової реакції” (Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1951. — 48 с.) з П. Карманським як автором вийшла десь у листопаді 1951 р. Після львівського появилoся київське видання (К.: Держполітвидав УРСР, 1952. — 64 с.), а в 1953 році — друге львівське. В архіві поета, що зберігається в С. Яреми, єдиним документом у цій справі є лист від 22 квітня 1952 заступника головного редактора Держполітвидаву Г. Зацепіліна, який, зберігаючи формальності, пише П. Карманському: “По-перше, як самі побачите, прочитавши рукопис, що він більш ніж на три чверті відрізняється від книги, виданої у Львові. Отже, це нова праця, і ніяких порозумінь ні з обласним видавництвом, ні з Вашим соавтором (читай — співавтором. — С. Я.) по першій книзі у Вас не повинно бути. По-друге, у нас до Вас буде велике прохання. Будь ласка перевірте всі імена, особливо пап, їх порядкові числа. Ваш (тобто львівський. — С. Я.) рукопис ми вважали за потрібне трохи доповнити матеріалами про Шептицького, про його зв’язки з націоналістами, про зрадницьку роль греко-уніатської церкви в період Вітчизняної війни. Усі матеріали ми просимо також уважно прочитати і простежити, щоб у рукопису було дано точні імена і прізвища, щоб не було переплутано події і факти. Проте все це стосується до всього рукопису. Що ж до Вашого бажання додати щось ще в рукопис, то взагалі кажучи, в даному

вигляді він, на наш погляд, відповідає поставленим перед ним завданням". Словом: Ви можете тільки виправляти дрібні неточності, а до всього іншого не втручайтеся. Проте П. Карманський якби навіть і захотів виправляти, то вже не був на це здатний. Звичайно, можна 74-річному поетові закинути, що не протестував, але в ті сталінські часи для цього треба було неабиякої мужності, а прогресуюча хвороба, що прикувала його до ліжка, довгорічне цькування та злидні вдома зламали його: він став до всього байдужий. Тут виразно сказано, що три четверті книжки не має ніякого стосунку до Карманського, а четвертина написана нібито зі співавтором, який скористався хіба що попередніми нотатками титульного автора. Напевно це був той матеріал, який, попередньо відредагувавши, опублікував журнал "Жовтень" (1951. — № 7. — С. 69-76) під назвою "Ватикан на службі імперіалізму". Тут нема нічого про українських націоналістів, а про А. Шептицького сказано тільки те, що він "осудив насильство селян, які боролися за своє соціальне і національне визволення".

У фонді львівського видавництва в Державному архіві Львівської області (ДАЛО, ф. 1695, оп. 4, сп. 504) є тільки одна справа під назвою "П. Карманський: Ватикан — натхненник мракобісся і світової реакції". У ній на аркушах розклеєні сторінки київського видання з резолюцією "До набору. 28.11.1953" з нечітким підписом. Це, очевидно заготовка до другого видання у Львові. Ніяких інших згадок, як-небудь зв'язаних з цією брошурою, я не знайшов, переглядаючи увесь фонд за 1950—1953 роки. Мабуть усе знищено.

Висновок: Працю "Ватикан — натхненник мракобісся і світової реакції" П. Карманський не писав, це фальшивка, видана під його іменем.

Як твердить М. Григорович, брошура подобалася М. Суслову і П. Карманського помилували. У квітневому номері журналу "Жовтень" за 1951 рік уперше після довгої перерви появився його вірш. Коли 24 листопада 1952 року його поновили в Спілці письменників, і десь на початку 1953 року видавництво попросило щось до друку, то дружина запропонувала спомини.

Ці спомини під назвою "Мої будні" (пізніша авторська назва — "На переломі") П. Карманський писав у Прудентополі (Бразилія) в жовтні 1924 р. і продовжував на пароплаві, їдучи до Європи наприкінці листопада 1925 р., а також у

Дрогобичі взимку 1955 р., нарешті, у Львові 1943 р. їх рукопис – варіант 1 – загинув.

Сподіваючися опублікувати спогади, автор відредагував їх десь у 1943, а може, в 1949–1951 роках, достосовуючи по змозі до тогочасного правопису, та передрукував на машинці. Цей машинопис (далі варіант 2) зберігся в архіві поета, а дрібні виправлення, зроблені тремтячою рукою, дозволяють датувати їх 1952 роком. Він надрукований на поганому (воєнному) пожовтілому папері і закінчується згідно з пагінацією 143 сторінкою. Оскільки 12 сторінок задруковані тільки наполовину, загальний обсяг тексту мав би становити близько 7,1 авторського аркуша. Проте в машинописі бракує 35 сторінок, що відповідає 1,8 а.а. Перші з них – 33 сторінки – охоплювали роки 1901–1908, тобто навчання в Римі й у Львівському університеті, життя літературної богеми та перебування в Ловрані. Решта – від кінця 1914 до червня 1917 року – присвячені перебуванню поета у Відні та його просвітницькій праці в таборах українців-полонених російської армії в Німеччині. Невідомо, чи ці аркуші десь поділися, чи автор сам їх знищив. Спогади закінчуються вступом німецьких військ до Львова.

Напевно, заки віддати машинопис у видавництво, П. Карманський вніс у нього дрібні виправлення та значні скорочення: у підсумку він викреслив біля 520 рядків, що становить приблизно 0,8 а. а. або 12 % цілого тексту. Це стосувалося інтимних переживань поета, зокрема його романтичної любові до піаністки Лоти в Ловрані, якій присвятив великий цикл лірики “Тібі Lota” в збірці “Пливе по морі тьми”; згадок про свою творчу працю, про проскрибованих А. Крушельницького, К. Трильовського, Л. Цегельського, В. Щербаківського та ін. Радикально скорочена розповідь про Василя Вишиваного, діяльність дипломатичної місії УНР у Ватикані, громадське життя українців у Бразилії, непорості стосунки з польською владою тощо.

Відредагований текст, доповнений значно стислішим від первісного, описом подій з відсутніх сторінок та кінцевим розділом про німецьку окупацію, займає 150 стор. або 6,7 авторських аркушів. Через брак докладнішої інформації вважатимемо його авторським текстом під назвою варіант 3, який зберігається в архіві поета.

Видавництво доручило комусь докорінно переробити цей варіант. В архіві П. Карманського є перероблений примірник,

в якому менші зміни внесено чорнилом прямо в текст варіанту 3, а місця з більшими змінами та нові написано від руки і вклеєно в текст. Розглянувши це письмо, Р. Федорів категорично заперечив, що воно належить титульному редакторові Ю. Мельничукові. У ДАЛО (ф. 1695, оп. 4, сп. 615) зберігається машинопис переробленого варіанту на 244 сторінках обсягом 9,7 а. а. Анонімний співавтор залишив тільки 2420 рядків у первісному вигляді або несуттєво змінені, що становить близько 57 % авторського тексту. Можливо, ця цифра дещо занижена, бо, переробляючи, він так чи інакше використовував авторський текст. Назовім цей примірник варіантом 4.

Перероблення полягало ось у чому.

У текст вставлено нові частини завбільшки від кількох рядків до десяти сторінок. Для прикладу наведу теми декількох з них. Про старого гімназійного інспектора Крашевича, “спільника Грушевського”, який “отруїв” учня націоналізмом, говорячи, що “українці мусять триматися разом” і промовчуючи, як українська буржуазія і поміщики експлуатують українських робітників і селян. Особливо багато дрібних вкраплень і великих вставок про митрополита Шептицького з такими нищівними характеристиками-камі: *відомий міжнародний шпигун, активний агент австро-німецьких імперіалістів, організатор шпигунства і великих політичних диверсій, стерж'ятник, за згодою і благословенства якого загинули тисячі і тисячі українців*. Зазначу, що в авторському варіанті 3 (крім кінцевого розділу) про Шептицького є лише одна згадка на три рядки, де сказано, що автор в ньому розчарувався з посиланням на поему “Плач бразилійської пуші”. У цій поемі, написаній у Бразилії в розпалі боротьби з василіанами, які гальмували організаційну та просвітницьку працю, поет критикує митрополита, що став на бік ченців.

Авторський текст переказано, надаючи особам та подіям інше проти оригіналу освітлення та трактування. Наприклад, автор пише: “О. Назарук (радикал, а потім найревніший католицький воїн), висланий Петрушевичем в Канаду, вимантив від земляків щось 35 тисяч доларів титулом позики урядові, виповів свому суверенові послух, виганьбив його публічно в пресі і за ці гроші створив для Скоропадського “Січ”, мальовану його гвардію в США”. Після переробки читаємо: “*Радикал О. Назарук витягнув із земляків в Канаді щось 35 тисяч доларів позики урядові, привласнив ці гроші собі, а сам найнявся в американську розвідку*”.

Усунено текст, почавши від окремих слів, зокрема прізвищ, до цілих сторінок, часто без видимих причин. Немає передмови під назвою “Вияснення” та епіграфа з вірша М. Лермонтова: “Что без страданий жизнь поэта? И что без бури океан?” Знято або значно скорочено описи хоч би трохи позитивних подій в особистому та громадському житті, зокрема в літературній царині. Нема про священників, в яких П. Карманський гостював під час канікул, про добру вдовицю, в якій мешкав, про працю в адвоката, про Василя Вишиваного, про успіхи дипломатичної місії у Ватикані, про життя українців у Бразилії. Вилучено всі ліричні відступи про красу природи, роздуми про свою творчість та особисте життя. Пропущено про юнацьку любов до дочки етнографа М. Зубрицького, що вилилась у вірші першої збірки “З теки самовбивця” або до Зосі Немоевської, під впливом якої написав ліричний цикл “*Mare tenebrarum*”, опублікований у “Літературно-науковому віснику” (1910). Остаточна редакція завершила кастрацію, знявши розповідь про ніжні почування поета в Римі до мексиканської співачки Гелени Марін, якій він посвятив вірші, що ввійшли в збірку “Ой люлі, смутку”.

У текст вкраплено специфічну більшовицьку лайливу лексику для характеристики подій та осіб, приклади якої я подавав раніше.

Змінено назви цілості на “Крізь темряву” та всіх розділів, а також поділ на розділи.

Зазначимо, що жодний з варіантів віршів ані з архіву поета, ні з державного не датований, тому неможливо точно встановити час їх написання.

Далі з варіантом 4 розправлявся вже напевно титульний редактор Юрій Мельничук. У ДАЛО зберігається (ф. 1695, оп. 4, сп. 615) машинопис варіанту 4 з виправленнями редактора, а також його передрук – варіант 5. Крім мовних та стилістичних виправлень, праця редактора зводилася головню до скорочень. Він усував по змозі все, що стосувалося творчості та характеризувало індивідуальність поета, даних про його особисте та українське життя в Галичині й поза нею. Він викреслив сторінки про старшого друга П. Карманського під час навчання у Ватикані, українського філософа-позитивіста Володимира Лесевича, за кошти якого поет закінчив університет. Про письменника О. Шпитка. Усього не перелічиш. Моти-

вацію деяких скорочень важко встановити. Створюється враження, що текст підганявся під заданий обсяг. Редактор дає мало своїх вставок, але одну з них, типову, наведу. Він говорить від імені автора таке: “Я не розуміє тоді, що моя діяльність у союзі [Український союз у Бразилії — С. Я.] шкодила бідності, бо різними культурницькими заходами, сповненими націоналістичного змісту, відволікала її від гострих соціальних питань”.

Варіант 5 займає 151 сторінку обсягом 6,5 а. а., тобто менше на 0,57 а. а. від первісного варіанту 2 і на 3,2 а. а. від переробленого варіанту 4. Варіант 5, ще раз скорочений, можливо, в обліті (зокрема знято абзац про В. Панейка), вийшов у світ спершу у журналі “Жовтень” (1956. — № 9. — С. 73-96 і № 10. — С. 66-105), а незабаром окремою книжкою “Кризь темряву”, що її видали двічі (Львів: Львівське книжково-журнальне видво, 1955. — 111 с. і 1957. — 107 с.). Отже, з одного боку, маємо варіант 2 споминів, а з другого — публікацію. Ми бачили безпрецедентну наругу над авторським текстом, з якою редактори перетворювали його. Забагато зайняло б часу зіставляти рядок за рядком авторський текст з опублікованим, але порівняймо, хоча б побіжно, останній розділ про німецьку окупацію, який П. Карманський писав уже більш-менш орієнтуючися, як треба і що можна писати.

З первісного тексту (варіанту 3) усунено: велику частину про фашизм і його прояви в Галичині, напевно, для того, щоб усю вину перенести на українських націоналістів і греко-католицьку церкву; висвітлення історичних умов у Галичині, що якоюсь мірою виправдовували поведінку автора й галичан; розповідь про розгубленість у перші дні війни та смерть О. Тудора й О. Гаврилюка.

Зникли також згадки про позитивні події: відкриття шкіл, гімназій та вищих фахових курсів, діяльність клубу письменників, субсидії, які виплачувала діячам культури, зокрема авторові, кооператива “Народна торгівля”, про перекладацьку працю письменника.

Зате появилася велика вставка проти греко-католицької церкви, яку уособлював митрополит А. Шептицький. Коли в оригіналі тільки один раз сказано, що він закликав вірних бути слухняними, то в книжці йому присвячено 47 рядків, в яких його облите брудною лайкою та приписано такі несусвітні вчинки, як *створення дистрикту Галичина, вислуговування перед*

Гітлером, організацію стеження за людьми, які служили більшовикам. Згадано також про “стару націоналістку” Олену Степанів.

Текст рясніє неправдивими відомостями, які П. Карманський просто не міг написати. Наприклад, такі нісенітниця, розраховані хіба що на нетямущих людей: “Грушевський уважав, що українці походять від німців. За Личаківським цвинтарем поховано тисячі замордованих жінок і дітей. Львів перейменували на Лемберг. А. Левицький працював в Українському центральному комітеті. С. Бандера і А. Мельник утекли зі Львова перед самим приходом Червоної Армії”.

У підсумку з авторського тексту залишилося тільки 16 % і то нашпигованих лайливими епітетами.

Висновок: Після переробок, вставок і п’ятиразових скорочень авторського тексту важко в ньому знайти незаймані місця, хоч за обсягом він майже не змінився. П. Карманський створив канву, на якій на замовлення партії редактори виткали брудну політичну підробку.

У цій статті я хотів показати, як безмежно свавільно редактори переробляли тексти навіть відомих і заслужених авторів, виставляючи їх у викривленому вигляді перед читачами та поширюючи від їх імені фальшиві відомості. На жаль, навіть ерудовані вчені не зуміли критично підійти до таких творів. У збірнику “Олена Степанів: наукові праці, есе, спогади” (Львів: Наук. Т-во ім. Шевченка, 2003) Я. Дашкевич передрукував уже вкотре свою давню статтю (див., наприклад, газету “Ратуша” – 19.11.1992; “Пам’ятки України” – 1992) “Олена Степанів – спогад про “радянський період” життя”, в якій зневажає П. Карманського, цитуючи з їдким коментарем редакторську вставку у книжці “Крізь темряву”. А за ним це повторюють інші автори, і так пішов гуляти по світі чорний поговір.

Отже, на основі матеріалів з архіву П. Карманського, Державного архіву Львівської області та спогадів сучасників щодо публікацій, у яких П. Карманський є титульним автором.

Впливає що брошуру “Ватикан – натхненник мракобісся і світової реакції” (Львів, 1951 і 1953; Київ, 1952) писав не П. Карманський.

Спогади “Крізь темряву” (“Жовтень” – 1955. – № 9 і 10; Львів, 1955 і 1957) редактори скоротили, переписали, доповнили та нашпигували лайкою авторський текст так, що в незмінному виді залишилося близько 16 %. П. Карманський дав лиш канву, на якій створено підробку.